

Synchronie a diachronie

synchronní přístup k jazyku

– zkoumání stavu v konkrétním časovém bodě

diachronní přístup k jazyku

– zkoumání vývoje mezi konkrétními časovými body

→ jazykové změny na všech úrovních

- hláskové
- morfologické
- slootovorné
- lexikální
- syntaktické

Hláskové změny

a) zákonité („bezvýjimečné“)

hláskový zákon: změna jedné hlásky v jinou, realizovaná v jistém čase, na jistém teritoriu a za jistých okolností ve všech případech

– $g > h$ ve 13. stol. na území češtiny

b) nahodilé (sporadické)

– **analogie** (vyrovnávání):

č. *peku* > *peču* (podle *pečes*, *peče*)

– případ od případu

č. *dchoř* > *tchoř*

něm. *vrithof* > stč. *břítov* > *hřbitov* (připodobnění k *pohřbít*)

(a) syntagmatické

– kontaktní: asimilace v lat. *scrīb-* + *-tus* > *scrīptus*

– distantní: přehláska v germ.: **gasti* > **gesti* (srov. něm. *Gast* : *Gäste*)

(b) paradigmatické:

počet fonémů se

– nezmění (refonologizace): č. $g > h$

– zmenší (defonologizace): č. $y > i$

– zvětší (fonologizace): vznik *ř* v č. ($r' > ř$)

Morfologické změny

vývoj gramatických kategorií (vznik a zánik)

– zánik imperfekta a aoristu, vznik perfekta v stč.

– zánik neutra, zánik pádových koncovek ve vývoji z lat. do rom. jazyků

– **gramatikalizace:** proces změny lexikálního morfému v gramatický (nebo alespoň slootovorný):

- lat. *ille, illa, illud* (ukaz. zájmeno)
- > šp. *el, ella, ello* (určitý člen)

- vývoj původně plnovýznamových sloves do funkce sloves pomocných
ang. *have*, šp. *haber*, č. *být* (*I have written*; *he escrito*; *napsal jsem*)
- lat. *clara mente* „(být) jasné mysli“ (*mens, mentis* „mysl, myšlenka“)
> it. *chiaramente*, šp. *claramente* „jasně, jistě“ (-*mente* jako slovo tvorný sufix)

proměny konkrétních podob koncovek

– analogie

č. *žiji, žít* „žít, bydlet“ : *žnu, žít* „sekat“ → *žít* „sekat“ > *žnout*

Slovo tvorné změny

změny v produktivitě jednotlivých prostředků

- ústup č. -*ěný* (*slaměný, dřevěný*) ve prospěch sufixu -*ový* (*aluminiový*)
- vzestup č. -*ot* – v stč. málo (*třěpotati, třepetati*), nč. více (*praskot, jáсот*)

analogie

svár > *nesvár, horázný* > *nehorázný* (podle dalších slov s předponou *ne-*)

Lexikální změny

zánik lexémů

- archaismy (č. *silozpyt, duševěda*) → 0
- × historismy: č. *řemdih, desátek*

vznik nových lexémů

- okazionalismy: příležitostné, neustálené
- neologismy: rozšířené a ustálené

změny významu existujících lexémů

- vznik nového významu (polysémie): č. *koruna*
- posuny významu:
 - zúžení (specializace): č. *žito, pivo, zloděj*
 - rozšíření (generalizace): č. *zápasit, šlechtična* > *slečna*
 - „zhoršování“ (deteriorace): č. *páchnout*
 - „zlepšování“ (meliorace): č. *vonět*
 - vývoj k opozitnosti (enantiosémie): r. *bescennyj*

Syntaktické změny

vznik a zánik různých typů konstrukcí věty/souvětí

- např. nahrazování vedlejších vět neurčitými tvary či naopak (srov. č. přechodníky)